

ЗМІСТ ОСВІТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 1856 – 1919 рр.

У статті висвітлено актуальну проблему змісту освіти. Розкрито питання освітнього процесу у вітчизняній початковій школі досліджуваного періоду. Зроблено висновок щодо проблеми змісту антропологічно орієнтованої освіти в різних початкових закладах освіти 1856 – 1919 рр.

Ключові слова: зміст освіти, початкова школа, антропологічні ідеї.

В статье отражена актуальная проблема содержания образования. Раскрыт вопрос образовательного процесса в отечественной начальной школе исследуемого периода. Сделан вывод относительно проблемы содержания антропологически ориентированного образования в разных начальных заведениях образования 1856 – 1919 гг.

Ключевые слова: содержание образования, начальная школа, антропологические идеи.

The article extremely actual problem of educational content is reflected. The issue of the educational process in the modern national primary school during the considered period of time is exposed. A conclusion about the problem of anthropologically-oriented educational content in different primary educational establishments between 1856 and 1919 is drawn.

Key words: educational content, primary school, anthropological ideas

Постановка проблеми. В умовах бурхливого державотворення нашої країни актуальним є питання вдосконалення змісту освіти. Під час організації навчально-виховного процесу має реалізовуватися різноманітний зміст шкільної освіти, що передбачає формування основ життєвої компетентності дитини, розвиток позитивного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, потреби в реалізації власних творчих здібностей.

Реалізація зазначених завдань ініціює необхідність перегляду й ґрунтовного осмислення, цілісного історико-педагогічного дослідження розвитку змісту освіти початкової школи з урахуванням антропологічної складової.

Аналіз актуальних досліджень. Різноманітні освітні проблеми 1856 – 1919 рр. відображені в багатьох дослідженнях науковців. Так, висвітлення питання змісту освіти у вітчизняній початковій школі 1856 – 1919 рр. знаходимо у наукових виданнях С. Рождественського (здійснив історичний огляд діяльності Міністерства народної осві-

ти), Г. Фальборка (досліджував питання початкової народної освіти в Росії), М. Чехова (розкрив проблеми народної освіти в Росії, починаючи з 60-х рр. XIX ст.) та ін. Однак, вчені недостатньо розкрили досліджувану нами проблему.

Окремі питання історії розвитку початкової освіти досліджують Л. Березівська, М. Євтух, С. Золотухіна, Н. Кузьменко, В. Майборода, О. Мельничук, Л. Пироженко, Н. Побірченко, І. Прокопенко, О. Сухомлинська та ін. Проте, не завжди акцентується увага на специфіці розвитку змісту освіти в різних регіонах України.

Вивчення та аналіз праць цих науковців свідчить про те, що в них не знайшла відображення проблема змісту освіти вітчизняної початкової школи 1856 – 1919 рр.

Мета статті – розкрити питання змісту освіти вітчизняної початкової школи 1856 – 1919 рр.

Виклад основного матеріалу. Зміст початкової освіти в Україні визначався такими нормативними документами щодо діяльності початкових шкіл: Положеннями 1864, 1874 років. За Положенням 1864 року визнавалися приватні, громадські та державні початкові навчальні заклади: парафіяльні, недільні, школи грамоти, початкові народні, селянські училища та ін.

У Положеннях про початкові народні училища 1864, 1874 років зазначалися такі предмети навчального курсу початкових шкіл: 1) Катехізис і Священна історія; 2) читання по книгах цивільного та церковного друку і читання рукописів; 3) чотири перші арифметичні дії; 4) краснопис [2, с. 585].

Отже, зміст початкового навчання передбачав надання учням ґрунтованих знань про правила моралі, формування релігійного світогляду. Загальна наукова матеріальна складова була другорядною, а іноді, наприклад, у церковнопарафіяльних школах – відсутня.

Значна увага приділялася статтям, які мали релігійно-моральний та патріотичний зміст. А це є свідченням того, що активно розвивалася ідея формування релігійного світогляду особистості. Поза увагою не залишалися «ділові статті» на такі теми, як сільське господарство, ремесло, рукоділля та ін. У цьому ми вбачаємо реалізацію антропологічної ідеї зв'язку змісту навчання із реальним життям.

За Статутом 1828 року обов'язковим було вивчення «арифметики» учнями початкових шкіл.

Наведемо як приклад програми з навчання арифметики.

1-й рік навчання: лічба чисел до ста, чотири дії у межах двох десятків; пояснення основних арифметичних понять.

2-й рік навчання: чотири дії у межах тисячі, таблиця міри й ваги; ознайомлення з частинами.

3-й рік навчання: чотири дії над числами будь-якої величини, дії над складовими існуючими числами; найпростіші розрахунки з частинами.

Вивчення арифметики було спрямоване на реалізацію антропологічної ідеї зв'язку змісту навчання із реальним життям, забезпечення потреби формування практичних навичок.

У 1859 році було відкрито недільну школу вчителем В.С. Панченко у Катеринославі.

Недільна школа діяла за такими короткими правилами: «1) школи можуть відвідувати безкоштовно всі бідні ремісники та торгові люди; 2) час для навчання призначається кожної неділі, влітку від 4 до 7 годин, а взимку від 2 до 4 годин після обіду; 3) предмети навчання такі: а) російське читання та письмо; б) найважливіші молитви, символ віри та заповіді; в) Святіша історія Старого та Нового Заповітів; г) арифметика (перші чотири правила простих чисел), що викладалася більш практично» [1, с. 41]. У 80-ті рр. ХІХ ст. діяльність школи стала менш активною, а 1884 року її було закрито у зв'язку з недостатньою кількістю викладачів. У 90-ті рр. ХІХ ст. діяльність жіночої недільної школи було відновлено у приміщенні ремісничого училища [3].

На зміну цим школам прийшла школа, що надавала початкову освіту – школи грамоти (школи елементарної освіти з одно- та дворічним курсом навчання, які до 1891 року створювалися приватними особами або різними відомствами).

Слід зазначити, що школи грамоти не були новим типом шкіл – вони отримали офіційний статус розвитку початкової освіти ще 14 липня 1864 року з прийняттям «Положення о начальных народных училищах» [5, с. 46]. Школи грамоти подаються як «звичайне початкове однокласне народне училище, яке, проте, нещодавно виникло, не вкоренилося і не здобуло засобів міцного існування... без зручного приміщення, без нормальної класної обстановки, з малою кількістю учнів, і з учителем або вчителькою» з маленькою зарплатою та часто низькою кваліфікацією [3, с. 8].

У 1869 році відкриваються сільські училища, які потім стануть міністерськими. Цей тип навчального закладу був створений з метою надання учням початкової освіти в розгорнутому вигляді. Предметами навчального курсу були: закон Божий, читання і письмо, церковні співи, у деяких – географія, історія, краснопис. Повний курс

навчання у двокласних зразкових училищах тривав 5 років, в однокласних – 3 роки.

Отже, у процесі дослідження було з'ясовано, що навчально-виховний процес у вищезазначених типах початкових навчальних закладів здійснювався на релігійній основі.

Значний внесок у діяльність земств щодо розвитку початкової освіти, організації роботи земських шкіл та вдосконалення їх навчально-виховного процесу зробив барон М. Корф (1834 – 1883), який завдання школи вбачав в ознайомленні дітей з реальними (корисними) відомостями, необхідними для селянського життя.

Згідно з «Положенням о городских училищах и штатах городских учительских институтов» 1872 року освіту мали право отримувати всі діти незалежно від соціального стану, статі, місця проживання, віросповідання. Зміст навчання у міських училищах визначався як «сообщение прикладных свѣдѣній».

У цілому «на проходження повного курсу навчання у міських училищах назначається шість років», причому, термін перебування учнів у класах може бути зменшений для обдарованих учнів [4, с. 2].

У 1874 році було затверджено «Положення про початкові народні училища» [8, с. 220]. Воно істотно не відрізнялося за змістом від «Положення» 1864 року, але в ньому були зазначені приписи, які безпосередньо стосувалися організації навчально-виховного процесу в школі. Усі навчальні плани та програми Міністерства народної освіти існували відповідно до мети початкової освіти: «затверджувати в народі релігійні та моральні поняття, а також розповсюджувати початкові корисні знання» [8, с. 223].

13 червня 1884 р. Міністерством народної освіти були видані «Правила про парафіяльні школи», за якими ці школи почали називатися церковнопарафіяльними [7, с. 650].

Метою цих шкіл за «Положенням про церковнопарафіяльні школи відомства християнського сповідання» (1 квітня 1902 р.) було пропагування серед народу навчання у дусі християнської віри й церкви.

Школи духовного відомства пізніше ніж усі типи шкіл отримали програми, їх робота регламентувалася цими правилами 1884 р. [9, с. 5], що спрямовували початкову освіту на релігійне виховання учнів.

У 1894 році було затверджено та видано «Приблизні програми предметів для початкових народних училищ Міністерства народної освіти», після чого навчальний курс початкових шкіл різних типів отримав певну визначеність.

У 1897 році Міністерством народної освіти були затверджені програми для однокласних народних училищ, які мали назву «Зразкові програми предметів, що викладаються у початкових народних училищах». Ці програми мали таку назву, оскільки не давали виходити вчителям за межі цих зразкових програм.

У зв'язку з відсутністю достатньої кількості початкових шкіл державного типу почали відкриватися школи домашнього навчання. Вони відкривалися без дозволу влади. Люди, які не мали профільного навчання, викладали тільки письмо, читання, лічбу. Розташовувалися такі школи переважно на околицях Російської імперії в селянських хатах. Розрізна абетка, грифельна дошка і конторські рахівниці – це й усе шкільне обладнання.

Із інтенсивним будівництвом залізничних доріг було пов'язано виникнення початкових училищ для дітей залізничників. Програма більшості таких шкіл не відрізнялася від програм початкових міністерських шкіл, але була іншою порівняно із програмами земських початкових шкіл, оскільки використовувалися екскурсії на природу, до музеїв, на виставки; на уроках застосовувалися ілюстрації, демонстрації та інші методи навчання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, зважаючи на вищезазначене, можна дійти висновку, що у змісті освіти вітчизняної початкової школи 1856 – 1919 рр. була присутня велика кількість предметів не тільки морально-релігійних, але й російська мова, арифметика, історія, географія, що є безумовно позитивним моментом. Також присутні й мінуси в початковій ланці освіти досліджуваного періоду, а саме – абстрактність навчання, обмеження навчального матеріалу, що позбавляло розвитку антропологічних ідей: самоцінності особистості; природовідповідності розвитку дитини; єдності навчання, виховання і розвитку особистості; саморозвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Я.В. Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще / Я.В. Абрамов. – Харьков : т-во скоропеч. А.А. Левенсон, 1896. – 105 с.
2. Законы и справочные сведения по начальному народному образованию / А.С. Пругавин. – Санкт-Петербург : О.Н. Попова, 1898. – [4], XXII. – 785 с.
3. Лавров В.А. Речь о просветительном значении церковных школ / В.А. Лавров. – Чернигов : тип. Губ. правл., 1909. – 16 с.
4. Мансуров П.П. Городские училища по Положению 31 мая 1872 года :

- [очерк соврем. состояния] / П.П. Мансуров. — Вятка : тип. и хромолит. Маишеева, Куклина и Красовского, 1900. — 36 с.
5. Миропольский С.И. Инспекция народных школ и ее задачи : по поводу инструкции инспекторам нар. уч-щ / С.И. Миропольский. — Санкт-Петербург : Рус. худож. тип. К. Эгера, 1877. — 186 с.
  6. Переписка объ открытіи школь в городѣ Харьковѣ и уѣздахъ, отчеты о ихъ дѣятельности и списки учениковъ и посещаемости учениками (1872 г.). — ДАХО, ф. 200, оп. 1, спр. 12, арк.
  7. Рождественский С. Исторический обзор деятельности МНП (1802 — 1902), С.-Петербург — 1902. — 889 с.
  8. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Россия. Министерство народного просвещения. Т. 6, 1878. — 1830 стб., 59 с., 40, 44 стб., С. 220, 223.
  9. Сборник правил и программ для церковно-приходских школ, с относящимися к ним определениями Св. Синода / [сост. Д.И. Тихомиров]. — Могилев на Днѣпре : скоропеч. и лит. Ш. Фридланда, 1887. — С. 5.